

у. у/а/а/а/а/а

у. у/а/а/а/а/а

910.4

у-98

1918

30p. 40

Կ. ՅՎԷՏԿՈՎ

Ա Յ Ց Ք Է Յ Մ Բ Ի Զ

Թարգմ.

ՏԻՐԱՅՐ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Արտատպուած Սրբազան ամսագրից)

ԴԻՆՆ Է 20 ԿՈՊԵԿ

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Պրինտըրս Տպարան Մայր Աթոռոյ

1916

10.4
4-98

10 NOV 2011

91014

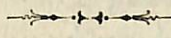
y-98

Կ. ՅԱԷՏԿՈՎ

Ա Յ Ց Ք Է Յ Մ Բ Ի Ի Ջ

Թարգմ.

Տ Ի Բ Ա Յ Բ Ծ . Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Երևանի Մարտի 1-ին Մարտի

1916

տեսակ-երկարաւուն շէնքերով, բաժանուած քօտէջների, և անա, վերջապէս, մենք Քէյմբրիջ ենք:

Առաջին նուազ առանձնայատուկ ոչինչ չկայ: Կայաբանը՝ ինչպէս սովորական մի կայարան, լրագրական վաճառքի մանր քիօսկերով, լիքն ամբոխով, գնացքների անվերջ գնալ-գալ: Նստում ենք էլեքտրաքարշ և գնում քաղաքի կենտրոնական մասը, ուղիղ դէպի համալսարանական շէնքերը: Քաղաքն այն տպաւորութիւնն է թողնում, թէ մտել ես գաւառական հանդարտիկ մի փոքրիկ քաղաք, մաքուր փողոցներով և տեղ-տեղ աչքի ընկնող խոշոր խանութներով: Ցուցադրանում (vitrine) իցոյց են դրուած մարզանքի զգեստներ, ափուճի (lawn-tennis) թաթ, ոտնազնդի կն: Մի խօսքով ամէն բանից երևում է, որ մարդիկ այդտեղ ապրում են բաւական տարուած մարզանքի (sport) գրգիռով:

Վերջապէս համալսարանական քոլէջներից մէկի դռանն ենք գտնուում: Ինձ ասում են, որ դա ամբողջ համալսարանը չէ, այլ նորա մի տասն և ութերորդ մասը, որովհետև Քէյմբրիջի համալսարանում այդպիսի քոլէջների թիւը տասն և ութն է:

Այն ինչ ամբողջի այդ մի տասն և ութերորդական մասն արդէն հոյակապ շէնքի տպաւորութիւն է թողնում. ամբողջը քառանկիւնի, մէջտեղն ևս՝ քառանկիւնի լայնեկ բակով: Մեզ ընդունում է տարօրինակ տարազով մէկը, որն ինձ իսկոյն յիշեցրեց Տուրգէնևի՝ Օքսֆորդի համալսարանի համազգեստով նկարը: Կռահում եմ, որ պարոնը կամ ուսուցչապետ և կամ համալսարանի ընթացաւարտ մէկը պիտի լինի: Համազգեստը համակ սև կտորից է: Գլխին կրում է սև, քառակուսի ծածկոյթով մի գլխարկ, որ յիշեցնում է ռուսական ուլանների գլխանոցը, ուսերին ձգած է երկայն մի թիկնոց՝ լայն. յայտնում է մեզ՝ թարգմանչի բերնով, որ այն շէնքը, ուր այժմ գտնուում ենք մենք, կառուցուած է ժ.Պ. դարում: Կատարեալ պատրաստականութեամբ և արտասովոր սիրալիւր եղանակով իւր ծառայութիւնն է առաջարկում դիտել քոլէջի մէջ այն

ամենը, ինչ որ մեզ համար հետաքրքրական կարող է լինել: Ուսուցչապետի այդ արտակարգ սիրալիւր վերաբերմունքը մեզ միանգամից մոռացնել է տալիս անզղիացիների մասին տարածուած անմերձենալիութեան մտապատկերը և մենք, առանց երկար մտմտալու, մեր դիտելու հետաքրքրութեան գոհացում տալ սկսեցինք նոյն իսկ իւր՝ ուսուցչապետի բնակարանից, ուր մենք բարձրանում ենք նեղլիկ, հնադարեան քարէ սանդուխտներով:

Մեր զարմանքն աւելի ևս աճեց, երբ մեր առաջ երևեցաւ փոքրիկ, պարզուկ կահ-կարասիքով զարդարուած, երեք սենեակից բաղկացած մի սեղմ բնակարան, որոնցից մէկի մէջ լիքը գրքերով պահարաններ էին դրուած և, ինչպէս երևում էր, նորա զբաղմունքների սենեակն էր, միւսը յատկացրած էր հանգստեան և քնի, իսկ երրորդը խոհանոցի և սեղանատան մի գուգորդութիւն էր: Առաջին տպաւորութիւններս այն էր, որ սեղմ ու նեղ, և զրաւչութիւնից միանգամայն զուրկ էր այդ ամենը. սակայն ով տարուած է գիտութեան սիրով, ով սիրում է սաւառնել իւր մտքի թռիչքներով վերացական հարցերի շրջանում և անցեալ ժամանակների կեանքի խորքերը սաւառնել իւր խոհերով, այդպիսի անձի համար դորանից լաւագոյն դիւրութիւններ ցանկալ իսկ դժուար է: Ամէն ինչ, ամէն բան, սկսած հնադարեան սանդուխտներից և վերջացած միջնադարեան ոճով կերտուած լուսամուտներով, այդ ամէնը կրում է հստակ մի գրաւիչ կնիք և հսկողով համակում ձեզ: Զարմանում եմ, որ ուսուցչապետն առանձին սեղանատուն չունի և տեղեկանում եմ ինձ համար հետաքրքրական մի նորութեան, որ ամբողջ Քէյմբրիջի համալսարանական կեանքի կազմի բնորոշ մի կողմն է այդ կէտը:

Ինձ ասացին, որ քոլէջի սեղանատունը հանրական է (ամուրի) ուսուցչապետների*) և ուսանողների համար, որովհետև թէ առաջինները և թէ երկրորդները պարտա-

*) Համալսարանի ընտանիքաւոր անդամներն ապրում են քոլէջների շէնքերից զուրս:

ւոր են անպատճառ բնակուել համալսարանի շէնքի մէջ և կանոնաւորապէս յաճախել ճաշերին: Դա այն նախաւանդ սովորութիւններէն է, որ օրէնք է դարձած թէ մէկի և թէ միւսների համար: Մտնում ենք սեղանատուն: Մեծ, ընդարձակ, երկայն մի սենեակ, որ յիշեցնում է վանական սեղանատները: Երկար, մեծիկ սեղաններ, գունաւոր և նկարէն ապակիներով զարդարուած լուսամուտներ, պատերը կիսով չափ ծածկուած արուեստակերտ, նուրբ փորուածներով յեռած փայտով, նախկին վերատեսուէնների, ուսուցանողների և իւր նախկին ուսանողների, իսկ յետոյ որ և է ակնյայտնի գործիչ դարձած անձերի իւղաներկ պատկերներով: Սեղանատան ճաշերը լինում են առանձին սահմանուած կարգերով, որ բաւական արտաքին շուք և հանդիսաւորութեան կնիք է կրում: Երեկոյեան ժամը վեց և կէսին տրւում է քոլլէջի զանգակը: Բոլոր ուսուցչապետներն ու ուսանողներն, իրենց երկար թիկնոցներով, այդ ազդանշանի վերայ հաւաքուած են սեղանատուն և բռնում իրենց տեղերը: Ուսուցչապետները, համալսարանի ընթացաւարտները և ուսանողներից ոմանք, այսպէս կոչուած «սեղանակիցները», որ աւելի հարուստ ընտանիքի զաւակներ են և ճաշի համար սահմանած գումարից աւելի են վճարում,—գրաւում են իրենց տեղերն ուսուցչապետների սեղանի շուրջը, որ գտնուում է սենեակի վերին բաժնում: Միւս ուսանողները բռնում են իրենց տեղերը մնացած երեք սեղանի շուրջը, որ գրուած է սենեակի երկայնութեամբ, ուղղահայեաց ուսուցչապետների սեղանին: Երբ ամենքը հաւաքուած են, ասում է լատիներէն աղօթք և ապա սկսում է ճաշը: Առանձին կարգազրիչների հսկողութեամբ, պոչազգեստ հագած սպասիկները, սպիտակ ձեռնոցներով, մատուցանում են կերակուրները: Ուսանողներն, առանձին վարձատրութեամբ, կարող են ստանալ անգլիական գարեջուր և նոյն իսկ գինի. առանձին վճարումով տրւում է նոցա նաև անուշեղէն*): Ծաշը վերջանում է: Նորից ասում է լատիներէն

*) Տես Պ. Գ. Միժուկի յօդուածը, ճաշերի նկարագրութեան.

տիներէն դոհացողական աղօթք, ուսանողները ցրւում են, իսկ ուսուցչապետներն անցնում են առանձին, ուսուցչապետներին յատկացրած դահլիճ, ուր մի բաժակ գինի կամ մի գաւաթիկ լիքիօր ընդունելով մի առ ժամանակ մտերմական-ընկերական ժամանցով են զբաղւում:

Յանկութիւն յայտնեցինք տեսնել նաև այդ ուսուցչապետական սենեակը: Երևեցաւ, որ մէկի փոխարէն նոյն իսկ երկու դահլիճ կար: Շատ մեծ չեն, սակայն բաւական կոկիկ, զբաւիչ և յարմարոյն (УЮТНО): Մէկի մէջ տեղը դրուած էր մի սեղան, կար փափուկ օթոցներ ու աթոռներ, բուխարիկ և առանձին մի սարգ, որի շնորհիւ գինով լի բաժակներն են շարժման մէջ գրւում և մատուցանուած ըմպողներին:

Միւս ուսուցչապետանոցում մեր ուշադրութիւնը գրաւեց պատի մէջ մի փոքրիկ տեղ, ծածկուած ապակեպատ զոնակով: Բանից երևեցաւ, որ դա նախորդ շրջանի որմանկարի մի մնացորդն է, որ նոյնութեամբ՝ Փ. Գ. դարից պահպանուած է մինչև մեր օրերը:

Սեղանատանից յետոյ մենք այցելեցինք քոլլէջի մատուռը, մեծ և երկարաւուն մի շէնք, կրկնալոյս, ֆլամանդական դպրոցի նկարէն և գոյնզգոյն ապակիներով զարդարուած և պատերի երկայնութեամբ նստարաններ դարսած: Այստեղ, վանական աւանդական սովորութեան համաձայն, սահմանուած դեռ ևս այն օրերից, երբ համալսարանն իսկապէս դեռ ևս վանական դպրոց էր, մինչև այսօր իսկ անգլիկան-եկեղեցուն պատկանող բոլոր ուսանողներն աղօթքի են համախմբուած: Որովհետև ուսանողների մատուռ յաճախելը սլարտադիր է համարուած, ուստի և ամեն օր աղօթելու ժողովելու ժամին բարապանը ուսանողների անուն-ազգանունն գէմ նշաններ է անում. ծակելով թերթի համապատասխան մասը ուր գրուած կամ տպուած է ուսանողի անունը, և յետոյ, աղօթքի ժամանակ, լռիկ մատուցանում այդ թերթն ուսուցչապետին*):

«Журн. М. Н. Пр.» 1912, օգոստ. 141—142 էջ. և Կլէյբերի յօդուածը. «Вест. Евр.» 1912 թ.

*) Կլէյբեր—«Քէմբրիջի համալսարանը», «В. Евр.» 1890 թ.

Ապա այցելեցինք քուլէշի մատենադարանը: Մատենադարանն առանձին զարմանք չպատճառեց մեզ իւր գլըքերի մեծաքանակ չափով և այդ, անշուշտ, այն պատճառով, որ բացի իւրաքանչիւր քուլէշի սեփական գրադարանից, Քէմբրիջում գոյութիւն ունի նաև ընդհանուր համալսարանական մատենադարան, որն առանց վճարումների, ձրիապէս ստանում է Անգղիայի սահմաններում լոյս տեսած բոլոր գրքերն այնպէս, ինչպէս Ռուսաստանում այդ իրաւունքն ունին Գիսութեանց ձեմարանը և Պետրոգրադի Հասարակական Կրատունը: Բայց մեր տեսած մատենադարանում, թէև տպագրուած գրքերի քանակը մեծ չէր, սակայն ձեռագիրների և հին վիճատիպ նկարների քանակը շատ մեծ էր, որոնց վերայ և մեզ առաջնորդողն առանձին բաւականութեամբ մեր ուշադրութիւնը հրաւիրեց: Առաջարկեց մեզ նոյն իսկ առնել մեզ հետ մի-մի թերթ Ժ. Գ. դարի դէպքի մի հնամենի վիճանկար:

Մատենադարանից անցանք լսարանը, փոքրիկ մի սենեակ, երկար նստարաններ շարած և մի սեղան՝ ամբիոնի փոխարէն: Առաջին իսկ հայեացքից աչքի էր ընկնում լսարանի ընտանեկան բնոյթ կրող հանգամանքը և որ, կարծես, ենթադրել էր տալիս, թէ այդտեղ դասախօսութիւններ չեն կարդացւում, այն մտքով, ինչպէս մեզնում են լինում, այլ ուսուցչապետների և ուսանողների մէջ անսեթևեթ և սրտագեղ զրուցատրութիւններ են լինում: Այդտեղ, թերևս ուսանողներին դասեր են հարցնում, ինչպէս մեր դպրոցներում և ուսանողներն, անշուշտ, իրենց նոյն դրութեան մէջ են զգում, ինչպէս մեր գիմնազիւնների բարձր դասարանի աշակերտները: Պատերի վերայ դեռ ևս այս ու այն տեղ կախուած մնացել էին ուսանողներից ոմանց նկատմամբ եղած զաւեշտական-ծաղրանկարները: Այդ նկարներից երևում էր, որ ուսանողներն իրենց գիտական պարապմունքների ժամանակ արտացոլել են տալիս իրենց մարզանքի վարժութիւնների հակումները, աշխատելով քննութիւնների ժամանակ ևս իրար գերազանցել և աչքի ընկնել:

Այսքանով էլ վերջացաւ առաջին քուլէշի այցելութիւնը: Ելնելով այնտեղից մենք դիմեցինք հնադարեան, նախանորմանական ոճով կառուցած մի փոքրիկ եկեղեցի. (The Round Church—կլոր եկեղեցի): Իսկապէս դա եկեղեցի էլ չէ, այլ մի բերդակ, որի լոյսը թափանցում է վերն եղած լուսամուտներից: Լուսամուտները մանր, մութ, բաւական տարօրինակ ձևով,—ծուէնքարը (подвѣска, pendeloque) մէջ տեղից: Եկեղեցի մտնելով, մենք մի տեսակ խորհրդաւոր կիսամութի աշխարհ մտած կարծեցինք, պաղուկ մի բան պատեց մեզ և անգլիական ու գոթական ոճով կառուցած եկեղեցիների սովորական մթնոլորտն զգացինք միանգամից: Սակայն այստեղ տեսանք այն, ինչ որ ուրիշ ոչ մի եկեղեցում չէինք հանդիպած,—այդ այն առանձնայատուկ հաստ, ցածլիկ և կոշտ, շատ կոպիտ սիւներն էին, որ գտնւում էին եկեղեցու մէջ. այդ սիւները եկեղեցուն մի տարօրինակ, ինքնատիպ պատկեր էին տալիս, մասամբ յիշեցնելով Մոսկուայի Բարսեղ-Երանելու տաճարը*): Երևակայութիւնս արագ գործում էր և մտքերս մի արտասովոր զուգորդութեամբ անդրադարձան հնադարեան շրջանին, յարտե պատերազմների և առանձնացած դղեակների ու տների պաշարումների պատկերացումներին: Թերևս այստեղ ևս, այդ եկեղեցի-բերդակի մէջ, մի ժամանակ ապաստանել էին Մաքսերը և պաշտպանուել յարձակուող թշնամու դէմ:

Թերևս և նեղլիկ, մանր, տարօրինակ լուսամուտները, որոնք միայն շէնքի վերին մասումն էին գտնւում, մի ժամանակ ոչ այնքան լուսամուտների դեր են կատարել, որքան թշնամու յարձակումների դէմ պաշտպանուելու բերդի որմածակերի պաշտօն:

Այդ հրաշալի բանաստեղծական հնութեամբ բաւականաչափ գմայլելուց յետոյ, ելնում ենք եկեղեցուց և նորա մուտքի առաջ ի վաճառ հանուած նորա տեսարանների

*) Ընդհանուր առմամբ յիշեցնում է նաև մեր «Ջուարթնոց եկեղեցու» աւերակների, յատկապէս ի նկատի առած, վերաբաւազրածը: Ծ. հ. ք.

բացիկներ գնելով հեռանում ենք, անցնելով Արքայական քօլէջի մօտով, որ հիմնուած է ժե դարում և որ, համարեա, քիչ առաջ նկարագրած քօլէջի ճիշդ նմանութիւնն է ու պատճէնը, կամրջով անցնում ենք փոքրիկ, կեղտոտ, աւելի շուտ լճակի, քան գետակի նմանող Քէյմը, որից այդ նշանաւոր քաղաքն ստացել է իւր անունը (Քէյմբրիջ = Քէյմի կամուրջ)։ Քիչ յետոյ մտանք վերջապէս Trinity (= Երրորդութեան) քօլէջը, այն քօլէջը ուր մի ժամանակ ուսուցչապետութեան պաշտօն է վարել մեծ Նիւտոնը։ Դժուար է նկարագրել և տալ այն հիացման զգացումները, մասամբ բղխած և բարի նախանձից, որ պատեց մեզ, երբ աչքներն առաջ կանգնած տեսանք ամբողջ աշխարհի հռչակ վայելող այդ նշանաւոր քօլէջի գեղեցիկ շէնքերը։

Հարստութիւնն ու ճոխութիւնը մի կողմից, գեղեցկութիւնն ու փառաւոր անցեալը միւս կողմից, — ակամայից մեզ ստիպեցին աւելի երկար մնալ այդտեղ, քան մեր ժամանակն էր ներում։

Վերջապէս համալսարանի դիտելն աւարտում ենք ուսանողական Իւնիօն (Union) ակմբանոցով, որ ամենից աւելի է հրճուանք ազդում մեզ։ Լսարանների տեսքը, համալսարանի մէջ գոյութիւն ունեցող խիստ կարգապահութեան մասին լսած պատմութիւնները, մեզ առիթ էին տալիս մի քիչ բարձրից նայել Քէյմբրիջի ուսանողութեան վերայ։ Մեզ այնպէս էր թւում, թէ չնայելով արտաքին բոլոր գեղեցկութեան՝ այնտեղ, ուր գլխաւոր և էական ուշադրութիւնը դարձուած է ձևական կողմի, արտաքին կարգ ու կանոնի կատարման վերայ, ուսուցման գործը այդպիսի վայրում լուրջ լինել չէր կարող։ Բայց անա ուսանողական ակմբանոցը միանգամից փոխեց քիչ առաջ կազմած մեր կարծիքը։ Նախ պէտք է այս ասեմ, որ այդ հոյակապ ակմբանոցի անազին գահլիճը, յարանման ընդօրինակութիւնն է Լօնդոնի Պատգամաւորների պալատի. — առաջամասում գտնուում է Ատենապետի (Spiker) տեղը, կողքերից՝ նոյն դասաւորութեամբ, ինչպէս որ է Անգլիական

Խորհրդարանում, շարուած են կաշուէ բաղկաթոռներ աւերմբանոցի անդամների համար, իսկ վերը գտնուում է հասարակութեան համար վերնասրահ։ Այստեղ, այդ գահլիճի մէջ, ուսանողները վարժուում են Մեծ-Բրիտանիայի քաղաքացիներ լինելու մեծ արուեստին, Բաժանուած որոշ կուսակցութիւնների, այստեղ նոքա եռանդուն կերպով քննադատութեան են առնում օրուայ քաղաքական հարցերը և այս բովից է, որ ելնում են այնպիսի ուժեղ կամքի աէր, տոկուն և աշխարհահռչակ խորհրդարանական հռետորներ և պետական գործիչներ, ինչպէս Ասկուիտը, սըր Էդլըդ Գրէյ և այլք։

Թէ ինչ խոշոր դեր են կատարում Անգլիայում այդ ուսանողական ակմբանոցները, երևում է ի միջի այլոց և այն հանգամանքից, որ համարեա իւրաքանչիւր ուսանող պարտաւորութիւն է զգում անգամ լինելու այդպիսի մի ակմբանոցի և յաճախ, համալսարանն իսկ աւարտելուց յետոյ և որ և է հասարակական կամ պետական ասպարիզում հռչակ ստանալուց յետոյ անգամ, յաճախում են այդ ակմբանոցները և նոյնիսկ մասնակցում հարցերի խորհրդածութեան և պարզաբանութեան վէճերին։

Ակմբանոցն այցելելուց յետոյ մենք շատ երկար պատյաներ ենք անում համալսարանի այգիների անվերջ ծառուղիների մէջ, դիտելով դեռ ևս ամարային արձակուրդների շգնացած և չցրուած ուսանողների վարած կեանքը։ Ահա յամրաքայլ առաջ ենք գնում Քէյմ գետակի ափով, որի վերայ անդադար յեա ու առաջ են սուրում անհամար նաւակներ, մէջը լիքը պառկոտած ուսանողներով, երբեմն և օրիորդներով։ Նաւակներից մի քանիսն ուղղակի ափի մօտ են կանգնեցրած և նոցանից ոմանց մէջ եղածները քնած են, իսկ մէկի մէջ, ուսանողի մէկը, անհոգ դիրքով երկայնացած և ձեռները տաքազի գրպանը դրած այնպիսի դիւական սառնասիրտ ձևով և դէմքով էր նայում և դիտում շուրջը եղած ամեն ինչ, որ եթէ նորա քթի տակ իսկ ուռմբ պայթէր, անկարող կլինէր նորա՝ Բրիտանացու ոգուն յատուկ անտարբեր հանգստու-

թիւնը վրդովել: Մի ուրիշ նաւակի մէջ ուսանողի մէկը վրայ պրծած ինչ որ բան էր սերտում, հաւանօրէն, քըննութեան պատրաստութեամբ տարուած: Եւ նոցանից և ոչ մէկն էլ մեզ վերայ ամենափոքր ուշադրութիւն իսկ չդարձրեց:

Ահա հեռում երևում է մի դաշտ, ուր ուսանողներն զբաղուած են ափուճ (Lawn-Tennis) խաղալով: Ամենքն ևս հագած են մարզարանց (Sportsmen) սպիտակ զգեստ, խաղում են արուեստօրէն և կարծէք, խաղացողները ոչ սովորական ուսանողներ են, այլ մարզանքն իրենց յատուկ մասնագիտութիւն դարձրած երդուեալ մարզայրեր: Մեզ պատմեցին, որ Քէյմբրիջում չէք գտնիլ մի ուսանող, որ մարզանքով չզբաղուէր: Մարզանքը՝ նորա կեանքի, էութեան մի մասն է: Նորանից ուսանողը չի հրաժարուիլ երբէք, — ոչ ամարային արձակուրդի օրերին և ոչ էլ ամենադժուար քննութեան նախօրէկին. ամէն օր, կանոնաւոր կերպով, նա երկու ժամ մարզանքին պիտի տայ, դորան յատկացրած ժամերին, ճիշդ այնպէս, ինչպէս ամենայն օր յաճախում է աղօթքի, ամէն օր գնում է լսարաններ դասախօսութիւններ լսելու. Ինձ համար ծիծաղելի էր և չէի հաւատում, երբ ինձ ասացին, որ Անգղիացու համար և քաղաքականութիւնը և սովորական կեանքը տեղի են տալիս մարզանքին. առաջին տեղը նա է բռնում: Բայց մի անգամ առիթ ունեցայ ստուգելու այդ և ապշեցի: Նստած ստորերկրեայ էլեքտրաքարշի մէջ նկատեցի, որ կայարաններից մէկում ներս մտաւ մեր բաժինը մի պարոն Smocking հագած, ցիլինդրով, դեղին՝ գեղեցիկ ձեռնոցներով, նստեց և բաց անելով «Times»-ը, նորա առաջին գործն եղաւ աչքի անցնել մարզանքների բաժինը. նա ազահութեամբ հետևում էր Դաբլինից ուղղած հեռագիրներին, ուր այդ ժամանակ ինչ-որ մարզանքի մրցութիւն կար և նկարագրածս պատկերը, չպէտք է մոռանալ, Լրոպական անձելի պատերազմի նախօրէկին էր, այդ այն օրերն էին, երբ Աւստրիան արդէն պատերազմ էր յայտարարել Սերբիային, սկսել էր Բելգրադի ուժակածութիւնը և հեռագիրներն աշխարհիս

ամէն կողմերը, իբրև, Բելգրադի անկման լուրերն էին հևի հև հասցնում:

Քէյմբրիջի դիտելը վերջացրինք King College-ի (=Արքայական Քոլլէջ) այցելութեամբ և ապա զարմանալի գեղեցկութեամբ և երկայնաւուն, սրածայր բուրգերի և անսովոր ներքին վայելչութեամբ օժտուած, իւրատեսակ King Chappel-ի (=Արքայական Մատուռի) գննութեամբ: Երկար հրճուած էինք անգղիական ճարտարապետութեան այդ ինքնօրոյն, քմահաճոյքի թափով, սակայն արուեստաւոր ճաշակով, կերտուած այդ շէնքերով, մինչև որ վերջապէս չը մտաբերեցինք թէ ժամանակ է կայարան դառնալու և Լոնդոն ուղևորուելու: Տեսածներիս և լսածներիս ամբողջի կատարեալ տպաւորութեան տակ և գլխովին դոցանով համակուած, մենք մի քանի ըոպէից արդէն կայարանումս էինք և մի հինգ ըոպէից յետոյ կրկին մեր եկած ուղին էինք բռնել:

Կարծէք վերադարձի ճանապարհը մեզ ոչ մի նոր տպաւորութիւն պիտի չտար: Սակայն բաղդը մեզ հետ էր և ճանապարհին՝ աւելի ևս մօտ ծանօթութիւն ստացանք Քէյմբրիջի համալսարանի մասին: Մի անգլուճի-ուսուցչուհի, որ Երկար տարիներ ապրել էր Ռուսաստանում և լաւ ուսուերէն էր խօսում, կայարանում ուսու լեզուով եղած խօսակցութիւն լսելով, հաւանօրէն, հետաքրքրութիւնից շարժուած, մեզ հետ միևնոյն բաժնեկը մտաւ և, ճանապարհին զրոյցի բռնուելով, շատ հետաքրքրական մանրամասնութիւններով մի առ մի նկարագրեց մեզ գիտական Քէյմբրիջի կեանքն ու կենցաղի կարգերը: Հետաքրքրուած մեր այդ զրոյցով, ապագայում բազմիցս առիթ եմ ունեցել նոյն նիւթի մասին խօսել այլ և այլ անձերի հետ, որոնք քաջ ծանօթ էին Անգղիային, աչքի եմ անցրել այն սակաւաթիւ գրուածները, ինչ որ ունենք գուս լեզուով Քէյմբրիջի նկատմամբ և, ենթադրում եմ, որ այն օրերին, երբ ամենքս ամենայն հետաքրքրութիւն վնք ստածում Անգղիայի նկատմամբ, տեղորդ չի լինի, եթէ ես էլ պատմեմ գիտցածս ու լսածս Անգղիական

այդ ինքնատիպ համալսարանի ներքին կեանքի և կարգերի մասին*):

Բ.

Քէյմբրիջի համալսարանը հիմնուած է դեռ ևս ժ.Պ. դարում: Սկիզբը նա մի սովորական միջնադարեան վանական տիպիք դպրոց էր, ուր և՛ վարչութիւնը, և՛ դասաւանդութիւնը կենդրոնացած էր, բացառապէս վանականների ձեռքում: Քոլէջներից ամենից հինը համարուում է St.-Peter's College-ը, հիմնուած 1257 թ., որի նախատիպարն էր Օքսֆորդի Merton College-ը, և հաստատուած 1284 թ.: Ժամանակի ընթացքում, զանազան բարեգործ անձերի կտակած գումարներով, հետզհետէ այդ սկզբնական դպրոցի շուրջը բուսան նոր դպրոցներ, բոլորովին կամ համարեա նման իրենց նախորդին: Այժմ, ինչպէս ասացինք, Քէյմբրիջում կայ ընդամենը տասնևութ քոլէջ: Կայ նոյն իսկ կանանց երկու քոլէջ, հիմնուած մէկը 1873 թ., իսկ միւսը 1875 թուականին:

Այդ բոլոր քոլէջներն ունին մի ընդհանուր վարչական կազմ և մի օրէնսդրական մարմին, որպիսին ներկայանում է ամբողջ Քէյմբրիջի համալսարանի համար Քէյմբրիջի ծերակոյտը (սենատ): Այդ կազմի մէջ են մտնում համալսարանի վերատեսուչը (որ կոչուում է Chancellor, չէնսլըր—կանցլեր), փոխ-վերատեսուչը, համալսարանի բոլոր գիտական ուսուցչապետները (Doctor) և մագիստրոսները, նոյնպէս և համալսարանի անդամները, որ

*) Բացի անձնական դիտողութիւններիցս և անգլուհի-վարժուհուց, ինչպէս և ուրիշներից լսածներիցս, ներկայ ուրուագծի համար իբրև նիւթ ունեցել եմ հետևեալ յօդուածները,—«Քէյմբրիջի համալսարանը» Ա. Նա. տպ. Բրիկ. և Նֆրոնի հանրագիտ. բառարանում, Կլէյբերի յօդ. «В. Евр.» 1890 թ. և Մուստուկի յօդ. «Журн. М. Н. Пр.» 1912 թ. (մայիս, յունիս, յուլիս, օգոստոս և սեպտեմբեր):

համալսարանին տարեկան որոշ տուրք են վճարում: Ծերակոյտի անդամների թիւը սահմանափակուած չէ և, սովորաբար, մի քանի հազար է հաշուում: Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մի այդպիսի ծերակոյտ կարող է միայն ընդհանուր ղեկավարող սկզբունքներ ու ցուցումներ տալ համալսարանի վարչութեան: Իսկ այդ սկզբունքներն ու ցուցումները մարմնացնելու համար ծերակոյտի անդամների միջից ընտրուում է մի առանձին յանձնաժողով, բաղկացած մօտ 500 անձից: Այդ կազմի մէջ են մտնում ուսուցչապետներ, աւանդողներ և քոլէջի, այսպէս անուանուած, fellows (կաճառորդ): Վերջապէս այդ յանձնաժողովից ընտրուում են աւելի որոշակի խմբեր,—զանազան մասնախմբեր: Համալսարանի իրաւունքների պաշտպանութեան համար Անգլիական Սորհրդարանում (Պարլամենտ) Քէյմբրիջն իրաւունք ունի իւր ծերակոյտի կողմից երկու ներկայացուցիչ ունենալ Համայնքների Սորհրդարանում:

Գործադիր իրաւունքը համալսարանում, իսկապէս, պատկանում է վերատեսչին (=չէնսլըր), որ ըստ աւանդութեան ընտրուում է ազնուական սերնդի և տոհմիկ աների ներկայացուցիչներից: Բայց որովհետև, սովորաբար, վերատեսուչը շատ քիչ իրական մասնակցութիւն ունի համալսարանի վարչական գործի մէջ, ապա և՛ իրապէս, և՛ գործնականապէս համալսարանի վարչութեան գլուխ կանգնած է փոխ-վերատեսուչը (vice-chancellor): Այդ պաշտօնը համապատասխանում է մեր համալսարանների վերատեսչի (րեկտօր) պաշտօնին և ինչպէս մեզանում, յաճախ համալսարանի վերատեսուչն ընտրուում է համալսարանի ղեկաններից մէկը, այդպէս և այնտեղ փոխ-կանցլերն ընտրուում է քոլէջների տեսուչներից մէկը՝ երկու տարով:

Փոխ-կանցլերին օժանդակում է մի առանձին խորհուրդ, բաղկացած տասնևվեց հոգուց, և ընտրուած որոշ, սակայն ոչ-երկարատև, ժամանակի համար: Այդ խորհուրդն է որոշում և վճռում բոլոր քոլէջներին վերաբերող ամենից աւելի խոշոր հարցերը, որ նոցա ներքին կեանքի և

կարգաւորման խնդիրներին է վերաբերում: Եւ, վերջապէս, վարչական մարմինների այդ բարդ գուգորդութեամբ իրար հետ զօգուած շլթայի ծայրը վերջանում է երկու դատական-պատժական մարմնով, որոնցից իւրաքանչիւրն ունի վեց անդամ: Դատարաններից մէկը՝ դասատուների և միւսը՝ ուսանողների համար է:

Քէյմբրիջի համալսարանի ինքնուրոյնութիւնը, համեմատած մեր ուսական համալսարանների հետ այն է, որ նա չնայած իւր հուժկու չափերին և մեծութեան, իւր պահպանութեան համար պետական գանձարանից ոչ մի նպաստ չէ ստանում: Այն ինչ այդ ծախքերն ահագին են և շատ ահուկի մեծ չափով, քան մեր համալսարաններինը: Իսկ որտեղից են այդ միջոցները: Դոքա ժողովուրդ են տարբեր եղանակներով: Նախ, չպէտք է մոռանանք, որ Քէյմբրիջի համալսարանն, ինչպէս մեր առաջնակարգ վանքերն, ունին ահագին հողային կալուածներ և կայքեր: Այդ ամենը կապարով տալով միայն, արդէն դրամական ահագին եկամուտներ է ստանում: Երկրորդ մեծաքանակ օժանդակութիւններ տալիս են մասնաւոր անհատներ: Ինչպէս յայտնի է, նոյն իսկ քոլլէջներից շատերը կառուցուած և կանգնած են անհատական զոհաբերութիւններով, — և պէտք է այս ևս ինկատի ունենալ, որ այդ զոհաբերող անհատները, յաճախ, իրենց պարտականութիւնն են համարում ընդմիշտ ապահովել նաև այդ քոլլէջների պահպանութեան բոլոր ծախքերը:

Վերջապէս, ահագին գումարներ հաւաքում են և պարտաւորական վճարումների շնորհիւ: Համալսարանական ընդհանուր գանձարանին որոշ վճարումներ անելու պարտաւոր են ինչպէս իւրաքանչիւր քոլլէջ, նոյնպէս և ծերակոյտի իւրաքանչիւր անդամ և ամեն-մի ուսանող: Այդտեղ է մտնում նաև ուսանողների կողմից համալսարանական ուսման, քննութիւնների և գիտական աստիճան ստանալու հետ կապուած, տուած վարձատրութիւններն ու վճարած տուրքերը:

Քէյմբրիջի բոլոր ասան և ութ քոլլէջը միացած են

ներով ընդհանուր վարչական կազմով և ընդհանուր կենտրոնական գանձարանով, միաժամանակ և կարողանում են պահպանել իրենց ներքին կատարեալ ազատութիւնը: Իւրաքանչիւր քոլլէջ է միաժամանակ նաև մի ինքնուրոյն հաստատութիւն՝ առանձին վարչական իշխանութեամբ, առանձին ուսուցչապետների և առանձին դաստիարակների (tutor) կազմով: Իւրաքանչիւր քոլլէջ ունի, նոյն իսկ իւր առանձին ներքին կանոնադրութիւնը և զատ, միւսներից տարբեր, ներքին ուսումնական կեանքի պատկեր: Իւրաքանչիւր քոլլէջի գլուխ է կանգնած տեսուչը, որ գանազան քոլլէջներում կրում է տարբեր անուններ, ինչպէս, — Head, Master, President և Provost. Նա, ինչպէս և համալսարանի իւրաքանչիւր վարչական անձն՝ ընտրւում է, սակայն ցկեանս, և անպատճառ այնպիսի անձերից, որոնք ունեն անպատճառ գիտական «վարդապետելու» աստիճան (Doctor): Բացի տեսչից իւրաքանչիւր քոլլէջի մէջ նշանաւոր դեր են կատարում դաստիարակ (tutor) կոչուածները, — իրապէս՝ ուսանողների համար նոքա շատ առաւել նշանակութիւն ունեցող անհատներ են, քան նոյն իսկ ուսուցչապետները: Իւրաքանչիւր ուսանող համալսարան մտնելով այդպիսի մի դաստիարակի խնամակալութեան տակ է մտնում, և tutor-ը մինչև նորա համալսարան աւարտելը մնում է և է իսկապէս նորա թէ՛ դաստիարակը, թէ՛ վերակացուն, թէ՛ ուսուցիչը, թէ՛ խնամարկուն և թէ՛ պարապմունքների ժամանակ օգնողն ու հոգատար հսկողը: Մի խօսքով դաստիարակը, tutor-ը, ուսանողի համար ամէն ինչ է:

Համալսարանի ուսանողների շարքն անցնելու համար բաւական բարդ գործողութիւնների կարիք կայ: Ամենից առաջ՝ համալսարան մտնելու համար, կարևոր է ունենալ Անգլիայում մշտապէս բնակութիւն հաստատած, գոնէ, երկու անձի յանձնարարական գրութիւնը: Այդպիսի յանձնարարական գրութիւնն աւելի արժէք ունի Քէյմբրիջում, քան նոյն իսկ միջնակարգ դպրոցի աւարտման վկայականը, որովհետև վերջին թուղթն ունենալն անպայման պար-

տաղիր չէ: Այդ յանձնարարական գրութիւնները ներկայացնելուց յետոյ գալիս է համալսարանում ուսանող գրութու (matriculation) բարդ գործողութիւնը և քուլէշի ընտրութիւնը: Յերեկուայ ժամը երկուս և քառասուն րոպէին նոր ուսանողներն, իրենց պաշտօնական համագրեւտով, — վերը նկարագրած ուսուցչապետների թիկնոցի նման, միայն աւելի կարճ, — գալիս են համալսարան, լսում իրենց ուղղած ատենախօսութիւնը և մի առանձին թերթի վերայ ստորագրում իրենց անունները: Այդ ստորագրութիւնը նոր ուսանողի համար միաժամանակ և այն պարտաւորութիւնների ստորագրութիւնն է, որով իւրաքանչիւրն անպայման պարտաւոր է հանդիսաւոր կերպով երաշխաւորել, որ կամենում է և պարտաւոր է հնազանդուել համալսարանի մէջ ընդունուած բոլոր կարգ ու կանոններին և խոստանում է կարևոր ուշադրութեամբ վերաբերուել դէպի փոխ-կանցիւրը: Ստորագրութիւնները ճշգրտուց յետոյ, ուսանողներն առաջնորդում են համալսարանական ծերակոյտի խորհրդարանը: Այդտեղ սկսում է դասախօսութիւնների և քուլէշների, ուսուցչապետների և դաստիարակների ընտրութեան գործը. այդ ընտրութեան մէջ նորեկը կատարեալ ազատութիւն է վայելում և պարտաւոր չէ, ինչպէս ուսական համալսարաններում է ընդունուած, բաւականա՛նալ միմիայն համալսարանի մէջ դասախօսող ուսուցչապետներով և նոցա դասախօսութիւնների ցանկով: Այնտեղ, իսկապէս, գոյութիւն չունի մասնաճիւղերի բաժանումներ և ուսանողն ինքն է որոշում որոշ գիտութիւնների մի խմբակցութիւն և ինքն է ընտրում, թէ որ ուսուցչապետների մօտ պիտի լսէ այդ ամենը: Քուլէշներից դուրս ապրող, — սովորաբար աղքատ, — ուսանողների համալսարան մտնելու և լսելու վարձատրութիւնը հաշուում է տասն և հինգ ռուբլի. միւս ուսանողներինը, քուլէշների մէջ ապրողներինը, տարեկան վարձը ոչ պակաս, քան հարիւր յիսուն ռուբլի է, այն ևս միայն համալսարան յաճախելու և լսելու վարձ: Բացի այդ վարձատրութիւնից, ուսանողը պարտաւոր է տալ նաև որոշ գումար քուլէշի մէջ ստա-

ցած բնակարանի համար և առանձին վճար ուտելիքի համար*): Սովորաբար ուսանողը քուլէշում ունենում է մի փոքրիկ, ամբողջական բնակարան, երկու-երեք սենեակից, որ ինքն է կահաւորում և զարդարում ըստ իւր ճաշակի և միջոցների: Եթէ կամենում է քուլէշից դուրս, մասնաւոր բնակարանում ապրել՝ ապա պարտաւոր է ապրել համալսարանի վարչութեան ծանօթ, որոշ անձնաւորութիւնների մօտ, այլապէս նա ուսանող չի համարուի: Այդպիսի բնակարանների տանտէրերն ու տանտիրուհիները որոշ կախումն ունեն համալսարանից և կապուած են համալսարանական վարչութեան հետ որոշ պայմաններով. միմիայն այդ պայմանների լրիւ կատարելով կարող են նոքա ուսանող-տնկէց ունենալու յոյս ունենալ: Այդ պայմաններից էականները հետևեալներն են. ա) բնակարանի դռները պէտք է փակ լինին երեկոյեան ժամը 10-ից մինչև առաւօտեան 6 ժամը. բ) տանտէրն իրաւունք չունի բնակարանի բանալին տալ իւր տնկէց-ուսանողի ձեռքը. գ) պարտաւոր են կանոնաւոր ցուցակ պահել՝ թէ ուսանողները բնակարանից երբ են ելնում և երբ վերադառնում. դ) ճաշ կարող է տրուել ոչ աւելի քան երեք հոգու. ե) որ և է խնջոյք կամ ուրախութեան սեղան պիտի չսարքել,

*) Անգղիական համալսարաններում ուսանողական կեանքը, միւս եւրոպական համալսարանների կեանքի հետ համեմատած շատ թանգ է: Աղքատ ուսանողն, այնտեղ պէտք է ունենայ տարեկան աւնուազն 1500—1800 ռ.: Կան ուսանողներ, որոնք իրենց ծնողներին նստում են տարեկան 10—15 հազար ռուբլի: Իսկ ոչ շուայլ կեանք վարող, չափաւոր ապրող ուսանողի տարեկան ծախքը հաշուում է 3000 ռուբլի: Յայտնի Սէսիլ Ռօզսի թոշակառու ուսանողներն ստանում են առաջին երկու տարին 3000 ռուբլի, իսկ հետևեալ տարիները 4000 ռուբլի: Ուսանողական կեանքի այդ ծախքն Անգղիայում աւելորդ, շուայլ կեր ու խումի, խրախճանքի վերայ չի գործադրում, այլ կամ իւր գրադարանի վերայ, որ իւրաքանչիւր ուսանողի համար մի պահանջ է և կամ մարզանքի վերայ, որից յետ մնալը ուսանողի համար պատուոյ խնդիր է: Անգղիացի ուսանողը մասնաւոր կեանքի մէջ խիստ ժուժկալ և խնայող է: Ցոփ կեանք վարող ուսանողը Անգղիական համալսարանում չհանդուրժուող տարր է:

առանց համալսարանական իշխանութեան թոյլտուութեան-
դ) պայմանների մէջ մանրամասնաբար, որոշակի նշանա-
կուած են, թէ ուսանողն ի՞նչ կահկարասիք կարող է ստանալ
և թէ ի՞նչ իրաւունք ունի պահանջելու տանտէրերից և
ի՞նչ իրաւունք չունի*):

Այդ և նման կանոնների խախտման հաճար համալ-
սարանական վարչութիւնը կարող է թէ ուսանողներին, և
թէ տանտէրերին ենթարկել որոշ պատժի, օրինակ ու-
սանողներին աուզանքի ենթարկելով, իսկ տանտէրերին
զրկելով ժամանակաւորապէս և կամ ընդմիջտ ուսանող-
անկէց պահելու արածութիւնից: Այդպիսի ազդարարու-
թիւնների ենթարկուել կարող են նոյնպէս և քաղաքի վա-
ճառականները և խանութպանները, եթէ նոքա ուսանող-
ների հետ որ և է տուր և առ են արել, որ համալսարանի
կանոններով արգելուած է. համալսարանի վարչութիւնը
կարող է արգելել բոլոր ուսանողներին, որ այլ ևս ոչ մի գնում
չկատարեն այդ վաճառատնից և դա, ի հարկէ, շատ ծանր
հետևանքներ կարող է ունենալ վաճառականի կամ վաճա-
ռատան առևտրական գործերի վերայ:

Ինակութիւն հաստատելով կամ քուլէջի մէջ և կամ
քաղաքում՝ այնպիսի անձի մօտ, որին ճանաչում է հա-
մալսարանական վարչութիւնը, ուսանողը՝ առաջնորդ ու-
նենալով իւր դաստիարակին սկսում է ապրել այն կեն-
ցազական կանոններով, որոնց խախտելու համար նա են-
թարկուած է, ընդհանրապէս, դրամական աուզանքի: Այդ
օրէնքների պահպանութեան համար քուլէջի մէջ հսկում
են դաստիարակները. իսկ քուլէջից դուրս նոցա վերայ
հսկում են նաև proctor-ները, այսինքն տեսչի-օգնականը
իւր երկու օգնականով (pedel).**) Պրօկտօրները միշտ
իրենց ձեռքին կրում են իրենց պատուոյ և պաշտօնի

*) Տես Պ. Միժուև. «Журн. М. Н. IIр.», 1912 IX.

**) Պրօկտօրին սովորաբար ուղեկցում են երկու պեդել:
Ուսանողների լիզուով նոքա կոչւում են «բուլճօզ»:

նշանակը (Эмблема), — Աստուածաշունչը, որ յիշեցնող է
նոցա պարտաւորութիւնների:

Ուսանողը, ըստ պարտադիր կանոնների, պարտաւոր
է յաճախել եկեղեցի, ներկայ լինել դասախօսութիւններին,
ընդհանուր ուսանողական ճաշերին և այդ բոլորը կատա-
րել շաբաթական գոնէ հինգ անգամ: Այդ բոլոր վայրե-
րում նա պարտաւոր է ներկայ լինել իւր պաշտօնական
համազգեստով, այսինքն, այն թիկնոցով, որի մասին յի-
շատակուեցաւ վերը և որ նոյնն է ինչ որ ուսուցչապե-
տինը, սակայն մի քիչ աւելի կարճ: Այդ համազգեստը
պարտաւորական է թէ աղօթքներին յաճախելիս և թէ դա-
սախօսութիւններին ներկայ եղած ժամանակ և նոյն իսկ
դասախօսութիւններից յետոյ, երեկոյեան, երբ ձրագները
կվառուեն: Այդ համազգեստը կրելու պարտաւորութիւնից
ուսանողն ազատ է միայն մարզանքի ժամերին և իւր
բնակարանում: Իսկ կիւրակի և տօն օրերին համազգեստը
պարտաւորական է ամբողջ օրուայ համար:

Որպէսզի հսկողները (censores) հնարաւորութիւն ու-
նենան ճշգելու, թէ ուսանողը կանոնաւոր կերպով յաճա-
խում է դասախօսութիւններին, մտցրած է մի առանձին
տեսակի յուշագիր, ինչպիսին գոյութիւն ունի Ռուսաց
Պետական Իււմայում: Ուստի և, հասկանալի է, գործնա-
կանի մէջ այնտեղ էլ են յաճախակի խուսափումներ և
օրէնքի իմաստը կատարելու խախտումներ լինում, — յա-
ճախ է պատահում, որ ուսանողը համալսարան է գալիս
լոկ այն նպատակով, որ յուշագրի մէջ անունը գրէ և
յետոյ կրկին քաղաք ծլկէ:

Սակայն պէտք է արդարամտութեամբ խոստովանել,
որ դասախօսութիւններին ճնշող մեծամասնութեամբ ուսա-
նողները յաճախում են ամենայն սիրով: Եւ դա բացատրում
է այն հանգամանքով, ի հարկէ, որ ուսանողների լսած
առարկանների շրջանը կամ շարքը կազմւում է իրենց ազատ
կամքով և ինքնաբերաբար ընտրած առարկաները:

Պէտք է զանազան տեսակի դասախօսութիւններ լսել:

Ամենից առաջ, բնականաբար, ուսանողն աչքի առաջ ունի այն դասախօսութիւնները, որ կարգացում են նորա քուլտէշում՝ ապա կան միջ-քուլտէշեան դասախօսութիւններ, որ կարող են լսել բոլոր քուլտէշների ուսանողները և, վերջապէս, կան բուն համալսարանական դասախօսութիւններ, այսինքն այնպիսիներ, որ վերաբերում են մասնագիտական առարկաների և ուսանողի բուն մասնագիտական դասընթացն են կազմում: Բացի բուն ուսուցչապետներից, այդ դասախօսութիւնների ժամանակ իրաւունք ունին դասախօսելու նաև այսպէս կոչուած Readers [=Ընթերցողներ], Lectors, Tutors և դասաւանդողներ: Այդ լինում է այն ժամանակ միայն, երբ համալսարանը կամ միջոցների սղութեան և կամ մի այլ պատճառով չունի ծրագրի մէջ նշանակուած առարկայի յատուկ ամբիօնի ուսուցչապետ:

Սակայն, ըստ ինքեան հասկանալի է, որ ուսանողների զլխաւոր աշխատանքներն այդքանով չեն վերջանում, — նոքա չեն բաւականանում դասախօսութիւնների կրաւորական ունկնդրութեամբ, այլ աշխատում են համալսարանի մի ամբողջ շարք քիմիական և բնագիտական աշխատանոցներում (laboratoire), թանգարաններում (museum) և ուսումնասիրութեան բաժիններում (section): Թէ ինչ ճոխութեամբ է օժտուած այդ կողմից համալսարանը, ցոյց կտայ միայն զլխաւոր աշխատանոցների հասարակ ցուցակը: Քէյմբրիջի համալսարանը, որ ինչպէս յայտնի է, համարում է բնական գիտութիւնների մի որրան, ունի հետևեալ աշխատանոցները (laboratoire), — բնագիտական, բնալուծական, աստղաբաշխական գիտարան, բուսաբանական այգի, կենդանաբանական թանգարան, համեմատական կենդանակազմի թանգարան, բուսաբանական թանգարան, երկրաբանական և երկրագիտական, հանքաբանական և այլ մի քանի մասնագիտութիւնների յատուկ ուսումնասիրութեան բաժիններ*): Բայց ինչ որ ամենից աւելի զարմա-

*) Վերջին ժամանակներս, համալսարանը չափազանց ընդարձակուելով և գիտութիւնների շարքի մէջ մտնելով տնտեսագիտական և մեքենագիտական բաժինները, այդ գիտութիւնները համար ևս համապատասխան աշխատանոցներ են բացում:

նալին է, այդ այն է, որ բնական գիտութիւնների այդ որրանում գուր կհանդիպէք հնագիտական և արուեստի թանգարանների, պատկերասրահի, արձանների, վիմագրութեան ահագին ժողովածուների, ձեռագրերի բաժնի, որոնք աւելի հետաքրքրական են լեզուաբանի, քան բնագէտի համար: Որպէս զի կարելի լինի պատկերացնել, թէ որքան լուրջ ուշադրութիւն է դարձում այստեղ թանգարանների և այլ աշխատանոցների մէջ ունեցած պարագամուքների վերայ և թէ որ չափով ուսանողներն, իսկապէս, արդիւնաւոր զբաղմունքներ ունին այդ աշխատանոցներում, կարեւոր ենք համարում ուշադրութիւն դարձնել այն հանգամանքի վերայ, որ ապագայ ուսանողները զեռ ևս աշակերտական շրջանում, միջնակարգ դպրոցներում, վարժուում, նախապատրաստում են այդպիսի աշխատանքների համար:

Այցելելով, ինչպէս Լոնդոնի նոյնպէս և այլ տեղերի, մի շարք ստորին և միջնակարգ դպրոցներ, ես նկատել եմ, որ նոցա դպրոցների էական ինքնուրոյնութիւնն այն է, որ դասաւանդութեան հետ միշտ սերտ կապուած է գիտական աշխատանոցների մէջ գործնական պարապմունքները: Ուսումնարաններին կից միշտ կան, թէ բնագիտական և թէ բնալուծական աշխատանոցներ. փորձերը ոչ միայն ինքն ուսուցիչն է ցոյց տալիս, այլ և աշակերտներն են կատարում. իւրաքանչիւր աշակերտ և աշակերտուծի, ուսուցչի հսկողութեամբ և առաջնորդութեամբ, կատարում է ամէն տեսակի փորձնական վերլուծութիւններ և փորձեր միւսների ներկայութեամբ:

Եւ այս երևոյթը միայն բնագիտութեան և բնալուծութեան առարկաների վերաբերութեամբ չէ: Բուսաբանութեան դասերի ժամանակ աշակերտները միշտ գործ ունեն թարմ և բնական ծաղիկների հետ, երկրաչափական դասերին նոքա զբաղուած են իրական չափակցութիւններով և յետոյ, պարտիզում՝ գետնի վերայ և կամ դասարանում, թղթի վերայ, վերարտադրում են ամէն տեսակի բարձրակերտ (relief) քարտէզներ, իբրև աշխարհագրու-

Թեան դասերի հետեանք: Ամէն տեղ, ամէն քայլափոխում ինքնուրոյնութիւն և այդ ինքնուրոյն գործնէութիւնն ապագայում երևան է գալիս և համալսարանի պատերի մէջ: Այդ ինքնուրոյնութեան գարգացման տեսակէտից ուսանողներին արտօնուում է հրատարակել ամէն տեսակ ամսագրեր, լրագրեր և գրքեր: Նոքա կարող են գրել ինչի մասին որ կամենան և ինչպէս կամենան,— ոչ մի գրաքննական հսկողութիւն: Նոյն նպատակով և բացուած են ուսանողական ամէն տեսակի ակմբանոցներ, ուր կազմակերպուում են ամէն տեսակի մրցութիւններ, տեղի են ունենում վէճեր և պաշտպանութիւններ, ճառեր, առօրեայ քաղաքական կեանքի ամէն տեսակի հարցեր են քննութեան առնուում և որոշումներ տեղի ունենում: Այդ տեսակի ակմբանոցներից կյիշատակեմ մի քանիսը, — կրօնական ընկերակցութիւն, գրական ընկերութիւն, երաժշտասէրների ընկերութիւն, համառօտագրութեան (= short hand, сѣнографія) սիրողների ընկերակցութիւն, երգեցողութեան սիրողների ընկերութիւն, Union ակմբանոց ևն ևն:

Բայց, իհարկէ, ամենից աւելի մեզ դարմացնում է մարզանքների ընկերակցութիւններն ու ակմբանոցները: Թէ ինչ դեր է կատարում մարզանքն Անգղիայում, այդ մասին արդէն խօսք եղաւ: Բնական է, որ մարզանքի ընդհանուր սիրով տարուած երկրում, երիտասարդութիւնն առաւել ևս տարուած պիտի լինի: Քէյմբրիջում, ինչպէս պատմում են, կարելի է մի քանի հազար մարզանքի ակումբ և ընկերակցութիւններ հաշուել,— ամէն տեսակի մրցութիւնների խմբակցութիւններ, ինչպէս վազքի, գանազան խաղերի, ոյժի, հեծանուի ընկերութիւններ, ոտգնդի (foot-bal), ավուճի (lawn-tennis), նաւակների մրցակցութեան ընկերութիւններ, հօքիյ (howkey)* սիրողների ընկերակցութիւն ևն:

*) How-key = how և key բառերից = ցանկապատ և ձող: Երկար ձողերի օգնութեամբ, մի ծայրը դիմհար տալով գեանին, աշխատում են թռչել բարձրութիւնների վերայից: Այդ մարզանքը շատ մեծ ընդունելութիւն է գտած. կան յաջող թռչողներ, որ

Թէ մինչ որ աստիճան ուսանողները հետաքրքրուում են մարզութիւններով, երևում է այն հանգամանքից, որ ինչպէս որ և է մեծ, խոշոր շափերով մրցակցութիւն նշանակելով՝ ամբողջ ամիսներ շարունակ խօսում և գրում են իրենց ուսանողական լրագրերի մէջ այդ մրցակցութեան մասին: Այնպիսի մի լուր, թէ Քէյմբրիջի համալսարանի և Իրլանդիայի կամ Աւստրալիայի և կամ Զելանդիայի ուսանողութեան մէջ որ և է մարզական մրցակցութիւն պիտի տեղի ունենայ, իսկոյն անսովոր հետաքրքրութիւն է զարթեցնում ամբողջ Անգղիայում և այդ առթիւ ամէն տեղ կարելի է հսկայական յայտարարութիւններ տեսնել*) այդ նշանակալից հանգամանքի համար՝ Անգղիայի համար ամենամեծ և էական նշանակութիւն ունեցող քաղաքական դէպքերի հետ կողքէ-կողք:

Զնայելով բազմազան հետաքրքրական շրջանին՝ անգղիական, և ի մասնաւորի Քէյմբրիջի ուսանողութիւնն, ինչպէս վկայում է կլէյբերը, իւր պարապմունքների մէջ ցրուածութիւն չէ ցոյց տալիս,— նա ամէն բանով հետաքրքրում է, շատ բաներով է տարւում, բայց և այնպէս գիտէ բաշխել իւր ժամանակը և իւրաքանչիւր գործ ու զբաղմունք ունի իւր որոշ, սահմանուած ժամը: Օրուայ զբաղմունքների կարգը նորա համար շատ որոշ սահմանումն ունի և նա շատ սակաւ, այն ևս անհրաժեշտութեան դէպքում, կշեղուի այդ ընթացքից:

Առաւօտեան եկեղեցում նա երգում է աղօթքներ, յետոյ օրհներգութիւն և ապա քարոզ է լսում: Մինչև ժամը մէկը նա զասախօսութիւնների է յաճախում: Ժամը ամենայն հեշտութեամբ ցատկում են երկու սաժէն բարձրութիւնների վրայից:— Նոյն մարզանքը կայ և մեր գիւղական երեխաների մէջ, ի հարկէ փոքր չափով և իբրև մանկական խաղ:

Մ. Հ. Բարզմ.

*) Անգղիայում լրագիր ծախողներն իրաւունք չունին լրագիրը ծախելու ժամանակ բարձրաձայն յայտարարել լրագրերի անուններն ու հեռագրերի բովանդակութիւնը: Դորա փոխարէն իւրաքանչիւր լրագիր վաճառելու խցիկի մօտ կախուած է օրուայ նշանաւոր դէպքերի ցուցակը:

մէկից մինչև երկուսը նախաճաշ է, յետոյ, անհրաժեշտաբար, մարզանք: Ապա ակմբանոցներից մէկում ժամանց կամ զրոյց և ժամը վեց և կէսին ճաշ: Ծաշից յետոյ մինչև գիշերուայ ժամը տասը կամ տասն է և կամ որ և է ակմբանոցում և կամ քաղաքի մէջ: Ժամը տասին պառկում են քնելու:

Օրուայ ժամաբաշխումից արդէն երևում է, որ գիտութեան, իսկապէս, այնքան էլ մեծ ժամանակ չէ տուած, ամենաշատը չորս-հինգ ժամ օրական:

Բայց դորա փոխարէն, այստեղ այնպիսի արտաուոց սովորութիւն չէք նկատիլ, ինչպէս մեր ուսանողութեան մէջ, երբ նոքա քննութիւնների շրջանում ամբողջ գիշերներ նստած գլուխ են ուռցնում և անգիր սերտում այն, ինչ որ ուսումնական տարուայ մէջ կանոնաւոր պարապմունքի և ամենօրեայ իւրացման եղանակով մի առանձին գծուարութիւն չէր լինի: Անդդիացի ուսանողն, ասում է կէլէյբերը, իւրացնում է գասրնթացը հեշտութեամբ, առանց յոգնածութեան և, թէև նորա մտաւոր հորիզոնը սովորաբար աւելի նեղ ու սահմանափակ է, քան ուսական լաւ ուսանողինը, բայց նորա առաւելութիւնն այն է, որ ինչ որ գիտէ՝ գիտէ հիմնովին և ամուր հիմքերի վրայ է նորա գիտութիւնը: Եւ այդ ամենը ձեռք է բերւում միայն շնորհիւ այն բանի, որ այստեղ ուսանողը երբէք չէ շեղւում ընդգծուած շաղից և եղանակից, որ ընդունուած է համալսարանում և այդ կարգերի անձեռնմխելիութիւնն իբրև սրբազան մի բան է համարւում ամենքի կողմից:

Ուսանողն այդ կեանքով ապրում է երեք տարի, համարելով իւրաքանչիւր տարին բաղկացած երեք շրջանից (семестръ), իւրաքանչիւր 13-14 շաբաթից: Երեք տարուց յետոյ կարող է բակալաւրի (baccalauriat) քննութիւն բռնել: Քննութիւնների պատրաստում են, սովորաբար, որոշ գասագրքերով, որոնցից մի բանիսը նոյն իսկ պարտադիր են համարւում: Քննութիւնները կատարւում են գուտ պաշտօնական և խիստ հանգիսաւոր կերպով և, համարեա միշտ, լինում է բացառաբար գրաւոր: Սովորաբար

տրւում է տասն երկու հարց, որին քննութեան ենթարկուողը գրաւոր պատասխանում է, մանրամասն կանգնելով իւրաքանչիւր հարցի վերայ և ուսանողը պարտաւորութիւն ունի տուած հարցերից գոնէ հնգին պատասխանել: Զանազան առարկաների լաւագոյն շարագրութիւնների համար տրւում են շքադրամներ (medaille) և կամ դրամական օժանդակութիւն, պարզև: Քննութիւններից յետոյ ստացած գիտական աստիճանները կոչւում են կամ բակալաւրի աստիճան և կամ բակալաւր տրայպոս (Tripos), այսինքն պատուակալ բակալաւր:

Ուսանողների մեծագոյն մասը, ըստ Պ. Գ. Միժուեի, չէ բաւականանում այդ առաջին գիտական աստիճանով, որովհետև հասարակ բակալաւրի աստիճանը՝ ունեցողի համար մի առանձին գիտական պատրաստութեան առհաւատչեայ չէ: Սովորական բակալաւրի աստիճան ունեցողը կարող է համապատասխանել մեր պետական քննութիւն տուած ուսանողի աստիճանին: Ընդհանուր զարգացումը և մտաւոր հորիզոնը, թերևս, նոյն իսկ աւելի պակաս լինի մեր պետական քննութիւն տուածներից: Բայց տրայպոս բակալաւրը, իւր գիտութեամբ և պատրաստութեամբ, անկասկած, շատ աւելի բարձր է մեր այդ կարգի ուսանողից: Բացի այդ գիտական աստիճանից, Ֆէյմբրիջում, ինչպէս և միւս համալսարաններում, տրւում է նաև մագիստրոսութեան և դօքտորութեան աստիճաններ: Սակայն այդ երկու գիտական աստիճանն ստացւում է ոչ քննութեամբ, այլ առանձին, գիտութեան մատուցած, ծառայութեան համար: Մագիստրոս զառնալու համար, բակալաւրի աստիճան ստանալուց յետոյ, համալսարանում և իւր քոլլէջում պէտք է մնալ այլ ևս երեք տարի: Հասկանալի է, որ այդ շրջանում պէտք է մասնագիտական պարապմունք իւր ընտրած գիտական ճիւղի մէջ, սակայն այդ զբաղմունքներն արդէն չեն անցնում այն խիստ հսկողութեան տակից, որ կար ուսանողների համար, և մագիստրոսութեան աստիճանը *) տրւում է առանց քննութեան:

*) Master of Arts, որ սովորաբար համառոտագրւում է M. A.

Իսկ Գօքտորութեան աստիճանը տրուում է միմիայն ընտրեալների և այն ևս առանձին, յերաւի, գիտական կնիք կրող, աշխատութիւնների համար: Քէյմբրիջի համալսարանում սովորող կանայք նոյնպէս տալիս են բոլոր քննութիւնները, սովորական եղանակով, սակայն գիտական աստիճաններ ստանալու իրաւունք չունին:

Շատ հետաքրքրական հանդէս է գիտական աստիճաններ շնորհելու կարգը: Համալսարան աւարտած բոլոր ուսանողները հաւաքւում են համալսարանի ծերակոյտի դահլիճը և այդտեղ համալսարանի փոխ-կանցլէրը հանդիսւում արարողութիւններով և շքով արժանաւոր թեկնածուներին գիտական աստիճաններ է շնորհում: Կատարւում է այդ հետեւեալ կերպով: Ուսանողի դաստիարակը (tutor) բռնած իւր թեւակեալի ձեռքից, բերում է փոխ-կանցլէրի առջ և ասում.

—Dignissime Domine, Domine procancellarie et tota Academia, praesentō vobis hunc juvenem, quem scio tam moribus, quam doctrina esse idoneum ad titulum assequendum baccalaurei in artibus designati; idque tibi fide mea praesto totique Academiae.*)

Այս ասելու ժամանակ աստիճան ստացողը ծունկի է գալիս: Փոխ-կանցլէրը բռնում է նորա ձեռքից և ասում.

—Auctoritate mihi commissa admitto te ad titulum baccalaurei in artibus designati, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti **)

Հին ժամանակ *srայպոս* բաղադրի աստիճան տալն տաւերով, իսկ գօքտորութեան աստիճանը, օր. Doctor Divinitati, = D. D. տաւերով են: Մ. Ն. Բ.

*) Արժանայարգ Տէր, Տէր փոխ-տեսուչ և ամբողջ ձեմարան, ներկայացնում եմ ձեզ այս երիտասարդին, որ համարում եմ, թէ ըստ բարոյականին և թէ ըստ գիտութեան՝ արժանի արուեստի (=գիտութեան) բաղադրի աստիճանի, և այս քո և ամբողջ ձեմարանի (կաճառի) առջ հաստատում եմ պատուով:

**) Իշխանութեամբ, որ տրուած է ինձ, շնորհում եմ քեզ արուեստի (=գիտութեան) բաղադրի աստիճան, յանուն Հօր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն:

աւելի ինքնուրոյն եզանակ է ունեցել: ԺԵ և ԺԶ դարում, օրինակ, այդ աստիճանը տալու ժամանակ մրցակցութիւն էր լինում, որի ժամանակ բաղադրի աստիճան ունեցողը նստում էր եռոտանի—աթուակի վերայ, որտեղից և ծագել այդ կոչումը *tripos* (=եռոտանի): Մրցակցութեան ենթարկւողին տալիս էին դանազան հարցեր, որին և պարտաւոր էր պատասխանել նա: Ժամանակի ընթացքում այդ մրցակցութիւնը յերգիծական—զաւեշտական բնոյթ ընդունեց,—արտասանւում էին երգիծական ճառեր, որի ժամանակ ծագում էին ուսանողներին և, երբեքս իսկ, համալսարանական վարչութեանը: Այդ պատճառով և այդ մրցակցութիւններին վերջ տրուեցաւ, սակայն գիտական աստիճան տալու հանդէսն ու կարգը միջին դարերից մինչև մեր օրերը պահպանուել է նոյնութեամբ և անփոփոխ:

Գ.

Երբ օտարը,—մէկը որին քաջ ծանօթ է կրոպական համալսարանների ներքին կեանքն ու կարգերը,—առաջին անգամ ծանօթանում է Քէյմբրիջի համալսարանի ներքին կարգերին, առաջին տպաւորութիւնը միշտ ի վնաս Քէյմբրիջի է լինում: Խիստ ճնշող և շափազանց միապաղաղ ու ձանձրալի է թւում օտար անհատին Քէյմբրիջի ուսանողի այդ միաձև և շափած-ձեւած կեանքը: Նոյն իսկ մի քանի համալսարանական կարգեր և կանոններ ուղղակի ծիծաղելի են թւում, օրինակ, թիկնոց կրելը, ճաշերին պարտադիր յաճախելու պարտաւորութիւնը ևն: Այլ կարգեր, ինչպէս, եկեղեցի յաճախելը պարտադիր կերպով, երեկոյեան տասը ժամից յետոյ բոլլէջի պատերից չեքնելու իրաւունքը,—անշուշտ ընդհարումների և անկարգութիւնների տեղիք կը տային մեզանում, եթէ այդպիսի կարգեր նաև մեր ուսանողների վերայ դրուէին: Սակայն, երբ մարդ ի մօտոյ ծանօթանում է Քէյմբրիջի ներքին կեանքին՝ առաջին տհաճ տպաւորութիւնն իսպառ չքանում է և ակամայից սկսում ենք գնահատել և յարգել այն դրական

կողմերը, որ ունի այդ համալսարանը, իւր բոլոր ներքին կարգերի հետ:

Առաջին բանը, որ օտարին հաճելի զարմանք է պատճառում, այդ այն հանրամատչելիութիւնն է, որ իւրաքանչիւր ոք կարող է մտնել նորա շէմքից, ով գիտութեան ծարաւ է զգում: Ոչ մի հասունութեան վկայականի կարիք չկայ, — իւրաքանչիւր ոք, եթէ ցանկանում է, կարող է ազատ մտնել այնտեղ: Ճիշդ է, Քէյմբրիջում ուսանելը շատ սուղ է և միջին կարողութեան ուսանողին տարեկան հազար հինգ հարիւրից մինչև երկու հազար ըուբլի է նւստում ուսանողական կեանքը, բայց այն ևս պիտի ի նկատի ունենանք, որ Անգղիական կեանքի թոխչքն ու թափն աւելի լայն է և զօրեղ, քան մերը: Կան, իհարկէ, և այլ համալսարաններ, ուր կեանքն առաւել արժան է: Քէյմբրիջի համալսարանը, չպիտի մոռանանք, ընդհանուր առմամբ ազնուականութեան համալսարան է և այնտեղ, ըստ ինքեան, ժողովում է և հարուստ ուսանողութեան խաւ: Այն հանգամանքը, որ Քէյմբրիջի համալսարան մտնողներից չէ պահանջում այնպիսի կրթական վարկ, որպիսին մեր հասունութեան վկայական ստանալն է տալիս, ամենևին չէ իջեցնում համալսարանական գիտական աշխատութիւնների մակերևոյթը, որովհետև այնտեղ, ինչպէս վերը յիշատակեցինք, կարգացում են զանազան տեսակի դասախօսութիւններ և, չպէտք է աչքաթող առնել և այն, որ դաստիարակն (tutor) ևս, որի խնամքին է յանձնում ուսանողը, իւր առաջին պարտաւորութիւնն է համարում լրացնել և ամբողջացնել իւր սանի կրթական բացերը, որոնք նորա յառաջագիմութեան և գիտութեամբ զբաղուելու խանգարող հանգամանքներ կարող էին դառնալ:

Սակայն, Քէյմբրիջի համալսարանի հիմնական ձգտումն այդ չէ: Էական խնդիրը գիտնականութիւնը չէ, այլ դաստիարակուած լինելը: Ուսանողից «մարդ ստեղծել» է, կամ ինչպէս Հ. Լուրիցկին է ասում, գարձնել նորան «un homme» և նորանից ջէնտլման (ազնուորդի) կերտելն է ըստ ամենայնի, — ահա թէ ինչ է համալսարանի ամբողջ

ջանքն ու ձգտումը: Անհրաժեշտ է կրթուող երիտասարդ սերնդի մէջ ստեղծել ոչ միայն կրթուած Անգղիացուն յատուկ աշխարհայեցողութիւն, այլ և տալ, պատուաստել նորան կիրթ և ազնիւ սովորութիւններ, դաստիարակել նորա մէջ ներքին, հոգեկան պահանջ դարձող կարգաւորութիւն ու կարգապահութիւն, յարգանք դէպի իւր հայրենի երկիրն ու նախնիքների աւանդները, և որ ամենից աւելին է, — մշակել նորա մէջ զգացումների առոյգ և զգաստ վիճակ, մարմնական ոյժ և կորով, անհատական կարծիքների անկախութիւն և աշխատանքի ինքնուրոյնութիւն: Միմիայն այդ պայմանների շնորհիւ, ըստ անգղիական հասկացողութեան, կարող է նորանից կատարեալ ազնուորդի (Ջէնտլման) ելնել, բառի լաւագոյն իմաստով:

Այդ նկատումներով և պահպանում են ու գոյութիւն ունին, անշուշտ, այն ըստ երևոյթին խիստ կարգերը, որ մեր աչքին աւելորդ և աննպատակ են երևում: Սակայն այստեղ, առաւել քան մի այլ վայրում, կարողանում են զարգացնել անհատականութիւն՝ ներզաշնակ և կշռած թափով: Գիտութիւններն այստեղ գիտական պաշար են տալիս ուսանողին և նորա աշխարհայեացքն են կերտում, կարգերն ու կեանքի որոշակի և անսայթաք ուղին կրթում են նորա բնաւորութիւնը և կամքի ոյժը, մարգանքն ու խաղերը պահպանում են նորա առողջութիւնը և ոյժը զարգացնում, — և այդ բոլորի հետեանքն է լինում այն, որ երկիրն ստանում է առոյգ, եռանդուն, կենդանի և կենսուրախ քաղաքացիներ, անվերապահ նուիրուած իրենց հայրենիքին և միշտ պատրաստ ի սէր այդ հայրենիքի յանձն առնել ամենադաժան աշխատանք և նեղութիւն, կատարելապէս վստահ իրենց ոյժերին և ոչ մի դժուարութիւն ու արգելք աչքի առաջ չուեննալով:

Քէյմբրիջի համալսարանական կեանքը մի այլ զբաւիչ կողմ ևս ունի, որ մեզ՝ օտարներին համար, անհասկանալի է, քիչ ծանօթ և օտար է միանգամայն: Մինչդեռ մեզնում՝ համալսարանում, նոյն իսկ նորա փոքր կազմակերպութեամբ, կատարեալ անշատումն է նկատուում եղած մասնաճիւղերի,

նոյն իսկ նոյն մասնագիտութեան սպառնալից ուսուցչապետները մէջ, ինչպէս և ուսանողների մէջ, Քէյմբրիջի համալսարանում դորա բոլորովին հակառակն ենք տեսնում:

Քէյմբրիջի համալսարանը, չնայած իւր կատարեալ ինքնավարութեան, մի ընկերական, իրար հետ սերտ և սիրով կապուած անդամների համախմբակցութիւն է կազմում, թէ ուսուցչապետների և թէ ուսանողների նկատմամբ: Նոցա մէջ չկայ անջատականութեան ոգի, միատեսակ շահերը, կատարեալ ինքնավարութիւնը և փոխադարձ հաւատն ու վստահութիւնն այն գեղեցիկ շաղախն են կազմում, որ ի մի է ձուլում և զօգում Քէյմբրիջի համալսարանի բոլոր գիտական խաւերն ու հոսանքները: Եւ կարելի է հաստատապէս ասել, որ եթէ մեզ, օտարներիս համար, կայ Քէյմբրիջի մէջ շատ բան, որ մենք չէինք ընդունիլ, որ շատ անգամ մեր ժպիտը կը յարուցանէր, ապա միւս կողմից, կան և այնպիսի շատ ու շատ բաներ, որ մեր առանձին ուշադրութեան և ուսումնասիրութեան նիւթ պիտի լինին: Մի համալսարան, որ գոյութիւն ունի ժԳ դարից ի վեր և որ սուել է այնպիսի մեծ գիտնականներ, ինչպէս Բէկըն, Նիւթըն և Դարուին, այնպիսի «համաշխարհային իշխան խոհերի», ինչպէս Բայրոնը և այնպիսի «Ներսիսյան-արքայ», որպիսին էր Էդուարդ է., անշուշտ, սիրելի և ուշադրաւ պիտի լինի ոչ միայն անգղիացիների համար, այլ և իւրաքանչիւր կրթուած մարդու համար:

7

11961